

УДК 342.56:070.11

П. І. Каблак

ДИФАМАЦІЯ ЯК СПОСІБ НЕЗАКОННОГО ВПЛИВУ НА СУДДІВ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: ПОШУК РІВНОВАГИ

Одним із необхідних напрямів реформування судової системи в Україні є стимулювання й вироблення шляхів ефективної взаємодії громадськості та судової влади, що передбачає також інформування населення про діяльність судів і відновлення довіри до них. У цьому процесі визначальне місце посідають ЗМІ як посередники між громадськістю й судовою владою. Однак надзвичайно важливим є визначення меж між інформуванням громадськості та дифамацією, що вчиняється з метою вплинути на виконання суддями своїх професійних обов'язків.

Незважаючи на те, що законодавчо термін «дифамація» в Україні не закріплений, останнім часом це явище все частіше зустрічається в українському суспільстві та, що більш загрозливо, використовується як спосіб незаконного впливу на суддів. Оскільки основне завдання судової влади – це забезпечення справедливості, суд не зможе реалізувати цю функцію, якщо не буде реагування на факти незаконного впливу на суд.

Дифамація – це міжнародний правовий термін, який закріплений у законодавстві багатьох країн світу та використовується як узагальнюючий щодо різних видів порушень особистих немайнових прав на захист честі, гідності, репутації й доброго імені.

Європейська комісія, а в подальшому Європейський суд із прав людини створили значну кількість прецедентів щодо застосування поняття «дифамація», однак ООН та інші міжнародні організації визнали загрозу, що міститься в кримінальному переслідуванні за дифамацію, тому останнім часом у всьому світі помітною є тенденція до скасування законів, які передбачають кримінальне переслідування за вчинення дифамації.

У зв'язку з наведеним актуальним є визначення сутності дифамації, відповідальності за неї, відшукання балансу між свободою слова та захистом репутації суддів для забезпечення їх ефективної роботи.

Цим проблемам присвячено низку праць учених, зокрема Г. Арапової, Р. Кузьміна, М. Ледовських, Д. Саймонса, О. Харитонова та інших, однак системного дослідження щодо дифамації суддів як способу незаконного впливу на них немає.

Тому метою статті є дослідження сутності дифамації з точки зору використання її як незаконного впливу на суддів та пошук рівноваги між правом людини на свободу переконань і на їх вільне вираження та забезпеченням принципу незалежності й безсторонності судової влади.

Термін «дифамація» походить від латинського «diffamo», що означає «паплюжити», позбавляти доброго імені, та використовується різними авторами як синонім до понять клевету, образи, поширення відомостей, що ганьблять і не відповідають дійсності.

У широкому розумінні дифамацію визначають як приниження честі, гідності й ділової репутації, применшення гідності в непристойній формі або шляхом

поширення таких, що не відповідають дійсності, іноді завідомо неправдивих відомостей [1, с. 7]. Також під дифамацією розуміють поширення третіми особами відомостей, які за певних обставин можуть спричинити несприятливу оцінку особистості в очах оточення [2, с. 39]. Більш звужено формулюється дефініція цього явища в юридичному словнику за редакцією професора В. Гончаренка: «Дифамація – опублікування в пресі відомостей, що ганьблять честь якої-небудь особи, установи тощо. Від наклепу відрізняється тим, що розповсюджуються достовірні відомості» [3, с. 113]. Як бачимо, здійснюється навіть спроба розмежувати дифамацію та наклеп, однак вона, на наш погляд, є не дуже вдалою, хоча заслуговує на підтримку думка, що піддаватися дифамації може не лише фізична особа, а й певна установа. Крім того, важливо в дефініції означити мету дифамації: лише дискредитація певного суб'єкта або ж досягнення й інших цілей? З огляду на це більш точним є визначення, що міститься в юридичній енциклопедії за редакцією професора Ю. Шемшученка: «Дифамацією є публічне поширення дійсних або вигаданих відомостей, які принижують честь, гідність чи ділову репутацію громадянина або організації, зганьблення в пресі з метою вплинути на виконання ними своїх обов'язків» [4]. Таким чином, метою дифамації суддів може бути вплив на результат судової справи з метою досягнення більш ефективного й швидкого вирішення на користь певної сторони за допомогою інформаційного та емоційного тиску.

У зв'язку із цим варто погодитися з позицією Р. Кузьміна, який вказує, що дифамацію сьогодні можна віднести до різновиду методів тиску на суд. Будь-яке втручання в здійснення правосуддя є неправомірним, згубним, майже злочинним, також незаконними є передчасні й упереджені коментарі фактів у ЗМІ [5, с. 258].

Для того щоб чинити правосуддя, захищаючи ідеали права, насамперед необхідно забезпечити незалежність, безсторонність суддів. Доки суд буде піддаватися будь-якому впливу ззовні (такий вплив завжди є незаконним), доки суд не впевнений у своїй незалежності, а суддя не впевнений у своїй недоторканності (наприклад, у тому, що він не втратить свій статус судді, якщо буде діяти виключно за внутрішнім переконанням), проблеми правосуддя в Україні не будуть вирішені.

Безсторонність судової влади, як зазначає В. Городовенко, реалізується за допомогою складної системи гарантій, покликаних забезпечити як об'єктивну, так і суб'єктивну безсторонність. Гарантіями першої є такі: а) порядок відбору, призначення суддів; б) процедура зупинення й припинення повноважень суддів, яка забезпечує їх незалежність і можливість звільнення з посади лише у зв'язку з неспроможністю виконувати обов'язки судді або неналежною поведінкою; в) засади здійснення суддею своєї діяльності, які виключають неправомірний тиск на нього в питаннях переміщення за службовою ієрархією; г) принцип недоторканості й безпеки суддів (суддівський імунітет); д) виділення достатніх ресурсів на функціонування судової системи. Суб'єктивна безсторонність судді, що більш важливо, забезпечується, на думку дослідника, свободою від ідейного або емоційного впливу, правом та обов'язком виносити рішення виключно на підставі закону [6, с. 13–14].

Наслідком дифамації як способу чинення тиску на суд може стати прийняття незаконного судового рішення та відхилення від судової процедури, оскільки, ске-

ровуючи всі сили на свій захист, суддя мимоволі відсуває на другий план основне завдання – пошук істини та законне, справедливе вирішення правового спору.

Таким чином, дифамація має негативний вплив на здійснення правосуддя, а також загалом на рівень авторитету й довіри до суддів із боку громадськості. Люди вірять засобам масової інформації. Коли звинувачення на адресу суддів лунають з ефірів та шпальт провідних засобів масової інформації, люди сприймають їх як доведений факт. У результаті таких дій у громадян, які не стикаються із судовою системою, склався стереотип, що в суді неможливо шукати справедливості. Тому маємо недовіру до суду. Це результат багатолітніх публічних звинувачень, на які суди не відповідають. Мовчання, відсутність спростування в суспільній думці сприймається не на користь суду.

Зважаючи на рівень суспільної небезпечності дифамації, здавалося б, слід підтримати встановлення, а фактично відновлення кримінальної відповідальності за вчинення такого діяння (за часів СРСР наклеп визнавався злочином), як це пропонує, зокрема, Р. Кузьмін [4; 5]. Однак Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватися міжнародних стандартів у сфері прав людини, вживати всіх заходів для забезпечення основних прав людини й свобод, у тому числі в галузі свободи вираження поглядів і переконань.

Стаття 19 Загальної декларації прав людини закріплює право кожної людини на свободу переконань і на їх вільне вираження, що включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, отримувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими способами й незалежно від державних кордонів [7]. Це право встановлене також ст. 10 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод: «Кожна людина має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, отримувати й передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади й незалежно від кордонів» [8]. Подібне формулювання міститься також у ч. 2 ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права: «Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, отримувати й поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово або за допомогою друку чи художніх форм вираження або іншими способами на свій вибір» [9].

Загальновизнане право на свободу переконань і свободу слова містить п'ять основних складових [10, с. 11]:

1) це право належить кожному незалежно від статі, раси, кольору шкіри, громадянства чи релігії. Цим правом наділені діти, іноземці, представники меншин і навіть ув'язнені;

2) це право включає свободу шукати, отримувати й розповсюджувати інформацію та ідеї. Іншими словами, мова йде не лише про право виражати свої погляди, а й про право доступу до поглядів інших осіб і до інформації, що знаходиться в розпорядженні державних органів;

3) це право розповсюджується на будь-які ідеї та інформацію. Цим правом загалом захищені всі факти або судження, у тому числі ті, які можуть бути образливими або шокуючими, а також ті, які вважаються неправильними, такими, що вводять в оману або є несуттєвими. Адже багато на сьогодні визнаних мало не всіма

ідей колись вважалися безглуздом. Свобода слова була би безглуздою, якби вона захищала лише ті думки, які визнані більшістю;

4) свобода слова гарантується незалежно від державних кордонів. Кожен має право шукати, отримувати й поширювати інформацію в інших державах;

5) право на свободу слова може бути реалізоване будь-якими засобами. Кожен може на власний розсуд розповсюджувати свої переконання, використовуючи і традиційні, і найновіші засоби, у тому числі газети, книги, брошури, радіо, телебачення, Інтернет, витвори мистецтва та публічні збори.

Відповідальність за дифамацію, у тому числі кримінальна, яка закріплена в законодавстві багатьох держав (США, Німеччина, Італія та інші), є, безсумнівно, втручанням у свободу слова. Вона, звичайно, слугує захисту репутації чи інших прав. Єдиним питанням, яке повинен вирішити суд щодо такої скарги, є те, чи були ці заходи «необхідними в демократичному суспільстві».

Показовим із цього приводу є рішення Європейського суду з прав людини в справі журналіста П. Лінгенса, якого було притягнуто до кримінальної відповідальності за дифамацію щодо Федерального канцлера Австрії. Фабула справи є такою: 14 та 21 жовтня 1975 р. П. Лінгенс публікує у віденському часописі «Профіль» дві статті, що містять сувору критику Б. Крайського, на той час Федерального канцлера держави, за його прихильне ставлення до одного політичного діяча, який під час Другої світової війни належав до підрозділу військ СС. На вимогу Б. Крайського проти журналіста було порушено кримінальну справу за дифамацію в пресі, і 26 березня 1979 р. Віденський регіональний суд засуджує П. Лінгенса до штрафу в розмірі 20 тисяч австрійських шилінгів. Після апеляційного звернення сторін суд першої інстанції підтверджує вирок, у результаті звернення до апеляційного суду суму накладеного штрафу було зменшено до 15 тисяч австрійських шилінгів.

У своїй заяві до Європейської комісії з прав людини від 19 квітня 1982 р. П. Лінгенс своє засудження опротестовує, вважаючи його недопустимим посяганням на свободу слова. Рішенням від 8 липня 1986 р. Європейський суд із прав людини (далі – ЄСПЛ) визнав переконливість доводів заявника та зробив висновок, що мало місце порушення Австрією ст. 10 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Водночас ЄСПЛ висловив низку міркувань, які мають засадничий характер і набули значення правового прецеденту для подальшої діяльності самого ЄСПЛ [11]. Так, ЄСПЛ зазначив, що свобода вираження поглядів становить одну з підвалин демократичного суспільства, причому здійснення цієї свободи можливе у формах і за змістом, які не є нейтральними, а такими, що викликають почуття образи, обурення чи неспокою. Такими є вимоги плюралізму, толерантності й широти поглядів, без яких немає «демократичного суспільства» [12]. Громадськість має право отримувати, а засоби масової інформації – поширювати таку інформацію та ідеї. Більше того, переслідування журналіста за висловлені ним судження ЄСПЛ кваліфікував як своерідну цензуру, що мала б утримати його від повторення такої критики в майбутньому та відштовхнути журналістів від участі в громадських дискусіях.

П. Крайський наполягав на тому, що висловлювання журналіста мали образливий характер, і посилався на ст. 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яка захищає приватне життя особи. Із цим ЄСПЛ не погодився

та сформулював таке принципове положення: свобода преси є знаряддям для формування громадської думки про поведінку й ідеї керівників. У зв'язку із цим межі припустимої критики є значно ширшими, коли йдеться про публічну особу, аніж коли це стосується пересічної людини. Державні діячі неминуче відкриваються для прискіпливого висвітлення своїх слів і діянь та мають усвідомлювати це. У демократичній системі їх помилки повинні підлягати детальній перевірці не лише законодавчих і судових органів, а й громадської думки.

Суд визнав, що висловлювання П. Лінгенса завдало шкоди репутації канцлера П. Крайського, проте це не могло бути підставою для засудження журналіста. Віденський суд визнав оцінки П. Лінгенса наклепницькими й такими, що не відповідають істині. Європейський суд із прав людини з таким підходом не погодився та звернув увагу на необхідність розрізняти факти й оціночні судження. Наявність фактів можна довести, натомість правдивість оціночних суджень неможливо з'ясувати.

Однак слід зазначити, що будь-яка свобода завжди має певні межі, які визначаються насамперед правами людини. Тому й свобода слова не повинна бути свавіллям і заподіювати людині шкоду. Як встановлено в ст. 10 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, свобода вираження поглядів може бути обмежена як виняток, однак такі випадки повинні бути точно сформульованими, а необхідність будь-якого обмеження повинна бути аргументованою. Так, преса не повинна переходити межі, встановлені «для захисту репутації», її завданням є передання інформації та ідеї щодо політичних питань і щодо інших питань, які викликають суспільний інтерес. ЗМІ відіграють істотну роль у демократичному суспільстві, тому ЄСПЛ вважає, що журналістська свобода також охоплює можливі перебільшення або навіть провокації. Саме тому національна межа розуміння окреслюється інтересом демократичного суспільства в наданні можливості пресі виконувати належну їй роль «сторожового собаки суспільства» в поширенні інформації, що викликає громадський інтерес [12].

У цьому ракурсі слід підкреслити, що неприпустимими є публічні звинувачення судів і суддів у корупції або вчиненні інших злочинів без наведення конкретних фактів. Ми є свідками непоодиноких випадків, коли без наведення жодних фактичних обставин та імен суди чи суддів звинувачують у неналежному виконанні своїх обов'язків, у корупції, у продажності, у заангажованості, формуючи в такий спосіб негативне ставлення громадян до судової системи.

Водночас якщо особі стало відомо про злочин судді, то вона повинна повідомити про це правоохоронні органи. Інакше йдеться про приховування злочину (ст. 396 Кримінального кодексу України). За кожним таким фактом потрібно реагувати й вимагати, щоб особа, яка публічно звинувачує суди чи суддів, довела ці звинувачення або публічно вибачилася. Таким чином, публічні особи остерігатимуться зачіпати суд безпідставно.

Схвально сприймається позиція В. Кравчука, який вказує, що цю ситуацію можна покращити такими шляхами: 1) внесення змін до законодавчих актів, які встановлюють стандарти журналістської професії; 2) введення моніторингу преси й телебачення та обов'язкового реагування на безпідставні закиди щодо суду;

З) повідомлення про подібні заяви прокурора з метою призначення ним допиту особи, яка стверджує про суддівську корупцію [13].

Підводячи підсумки, необхідно акцентувати увагу на певних моментах. По-перше, дифамація є достатньо небезпечним способом незаконного впливу на суддів, однак свобода висловлювань складає одну з невід'ємних підвалин демократичного суспільства та одну з основних умов для його прогресу й самореалізації кожної особи, тому прийнятними є не лише «інформація» чи «ідеї», які прихильно сприймаються або вважаються необразливими, сприймаються з байдужістю, а й ті, які ображають, шокують чи дратують.

По-друге, кримінальна відповідальність за дифамацію є надмірною, тому вважаємо, що достатніми є закріплені в законодавстві цивільно-правові засоби захисту честі, гідності та ділової репутації.

По-третє, Європейський суд із прав людини, розглядаючи справи, пов'язані з дифамацією, виробив певні позиції, що мають засадничий характер, а саме: 1) будь-яке втручання влади в користування свободою вираження поглядів повинне передбачатися законом; 2) необхідність розмежування думки та факту (можливість довести, що свідчення відповідають дійсності); 3) важливість обговорення в пресі питань загальносуспільного значення; 4) підвищена терпимість публічних осіб, державних службовців до критики; 5) добросовісність журналістів під час підготовки та висвітлення інформації (дотримання «журналістської етики»), а також використання коректних форм критики тощо.

Таким чином, у демократичному суспільстві судова система потребує забезпечення гласності, відкритості, що гарантуватиме взаємодію, конструктивний діалог із громадськістю, у тому числі через ЗМІ. Закріплення в законодавстві основоположних етичних принципів журналістики, а також ефективного механізму їх дотримання сприятиме становленню рівноваги між правом людини на свободу переконань і на їх вільне вираження та забезпеченням принципу незалежності й безсторонності судової влади, захисту репутації суддів.

Література

1. Арапова Г. Дифамація в СМІ / авт.-сост. : Г. Арапова, М. Ледовских. – 2-е изд., перераб. и доп. – Воронеж : ООО «Элист», 2012. – 160 с.
2. Пределы правового пространства свободы прессы (российские споры с участием СМІ в контексте мировой практики) : сб. статей / сост., отв. ред. и авт. вступ. ст. А. Соболева. – М. : РИО «Новая юстиция», 2008. – 272 с.
3. Юридичний словник / за ред. В. Гончаренка. – К. : Форум, 2006. – 473 с.
4. Кузьмін Р. Дифамація як засіб незаконного впливу на суд та слідство в кримінальному процесі України / Р. Кузьмін // Закон і бізнес. – 2013. – № 11(1101). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/14950-renat_kuzmin_rozpoviv_pro_nezakonnij_vpliv_na_sud_ta_slidstv.html.
5. Кузьмін Р. Дифамація як засіб протидії кримінальному провадженню в Україні та інших країнах: порівняльний аналіз / Р. Кузьмін // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 255–263.
6. Городовенко В. Проблеми незалежності судової влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10. «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / В. Городовенко ; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 20 с.
7. Загальна декларація прав людини (ООН, 1948 р.) // Дженіс М. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / [М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредні]; пер. з англ. О. Савчина; наук. ред. В. Шибіко. – К. : АртЕк, 1997. – С. 116–148.

8. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
9. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права : міжнародний документ від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
10. Саймонс Д. Стисло про дифамацію: основні концепції законодавства про захист репутації : [посібник для активістів] / Д. Саймонс. – К. : Видання Інституту медіа права, 2008. – 27 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.medialaw.kiev.ua/userimages/book_files/Defamation_a19.pdf.
11. Євінтов В. Справа Лінгенса. Кримінальне засудження журналіста за дифамацію Федерального канцлера: коментар / В. Євінтов // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=28>.
12. Пікерт В. Європейські стандарти щодо свободи висловлювань (стаття 10 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод) стосовно законодавства про захист честі й гідності і практика їх застосування / В. Пікерт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=1007459402>.
13. Кравчук В. Про відновлення довіри до судової системи, або 8 кроків назустріч / В. Кравчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1396891783925652&id=100008145306946.

Анотація

Каблак П. І. Дифамація як спосіб незаконного впливу на суддів та права людини: пошук рівноваги. – Стаття.

Статтю присвячено визначенню сутності дифамації, відповідальності за неї, відшукуванню балансу між свободою слова та захистом репутації суддів для забезпечення їх ефективної роботи.

Ключові слова: дифамація, судова влада, право людини на свободу переконань і на їх вільне вираження, захист репутації суддів.

Аннотация

Каблак П. И. Диффамация как способ незаконного влияния на судей и права человека: поиск равновесия. – Статья.

Статья посвящена определению сущности диффамации, ответственности за нее, отысканию баланса между свободой слова и защитой репутации судей для обеспечения их эффективной работы.

Ключевые слова: диффамация, судебная власть, право человека на свободу убеждений и на их свободное выражение, защита репутации судей.

Summary

Kablak P. I. Defamation as a way of undue influence on judges and human rights: the search for balance. – Article.

This article is devoted to defining the essence of defamation, liability for it, finding the balance between freedom of speech and protection of reputation of judges to ensure their efficient operation.

Key words: defamation, judiciary, human right to freedom of opinion and expression, protection of the reputation of judges.